

„ÚGY DÖNTÖTTEM, HOGY BEMEGYEK
A KÖNYVTÁRBA, ÉS NEM JÖVÖK KI ADDIG, AMÍG
NEM TALÁLOK VÁLASZT AZOKRA A KÉRDÉSEKRE,
AMIKEN AZ EMBEREK '89-90 ÓTA ÖLRE MENNEK,
ANÉLKÜL, HOGY TUDNÁK, MIRŐL BESZÉLNEK”

I. RÉSZ*

FILEP TAMÁS GUSZTÁVVAL BÁRDI NÁNDOR BESZÉLGET

Bárdi Nándor (BN): *12 interjú után fordult a kocka: most rólad van szó. Mit gondolsz, hogy az életkorodon túl leginkább miben különbözhetsz az interjúalanyaidtól?*

Filep Tamás Gusztáv (FTG): Ez a beszélgetés egy interjúsorozat záró darabja, nem én találtam ki, de nem tartom igazságtalannak, hogy engem is beültetnek – beültetsz – a vallatószekbe. Az a 12 interjúalany, aki az általam készített sorozatban szerepelt, többnyire faluról, paraszti, kisvárosi környezetből érkezett a tudományos életbe. Van köztük többgenerációs értelmiségi is, de én vagyok az egyetlen, aki, ha történeti kényszer következtében is, de a magyar kultúra fővárosában nőtt fel, ráadásul egy könyvtárszobában. Mindegyikötöknél szerencsésebb helyzetből indultam – már ha szerencse az, hogy az emberből értelmiségi lesz és könyveket ír. Ez tehát egy történelmi fordulat következménye. Édesapám 1957-ben börtönbe került, s szabadulása után a családjával anyám és a bátyám szülővárosából Budapestre költözött. Én már itt születtem, 1961-ben. Ha ez nem így történik, ha a forradalom miatt nem lódul meg a család sorsa, akkor lehet, hogy ma Karcagon a tanácsnál, illetőleg az önkormányzatnál dolgozom vagy általános iskolai tanár vagyok. Ezért gondolom, s le is írtam már: valószínűleg mindennek úgy kellett történnie, ahogy történt.

BN: *A családtörténetnél kezdve, édesapád '56-os volta mellett több beszélgetésünkben arra helyezted a hangsúlyt, hogy egy református papcsaládból származol.*¹

FTG: Pontosabban egy Szatmár és Bereg határáról származó parasztcsaládból, legalábbis paraszti életformában élő családból. Az apai nagyanyám származott predikátumos nemesi famíliából, amit csak azért jegyzek itt meg, mert az egyik előadásomban emlegetnem kellett a családtörténet köznemesi szálát, s ne gondoljon senki arra, hogy összevissza beszélek. A nagyapámnak a szecs kavágó levágta az egyik ujját, így mehetett iskolába; előbb egy-két

* A beszélgetés második részét következő lapszámunkban közöljük. (A Szerk.)

¹ FILEP Tamás Gusztáv: Nemzet és nemzedék. Szempontok egy „kisebbségtudományi” szemlélethez, *Pro Minoritate*, 2009. ősz, 3–9. p., különösen 4–5. p.

évre a beregszászi gimnáziumba, majd a Debreceni Református Kollégiumba. Ott érettségizett, onnan ment a teológiára, majd ennek elvégzése után, 1918–1921-ben Hollandiában, Utrechtben tanult a ma már több mint 250 éves Stipendium Bernardinum révén. Akkoriban kevés teológiai doktor volt; ő 1925-ben *A lelkipásztori látogatás* című és témájú disszertációjával doktorált, majd – minthogy négy teológia maradt Magyarországon az első világháború után, azaz lelkészülttermelés volt –, több helyen is segédlelkészként szolgált. Mátészalkai szolgálatához kapcsolódik Képes Géza, a neves műfordító története, ő mindig megemlékezett arról, s verset is írt róla, hogy Filep Gusztáv segédlelkész harcolta ki, hogy ő, a Kovács fia bejusson a sárospataki kollégiumba. Ajánlólevelet írt, és nyáron egy hónap alatt megtanította neki a négy gimnáziumi alsó osztály latin anyagát. Három emlékezetesebb hely van nagyapám lelkési pályáján: Taktaszada volt az első – szerepel Weöres Sándor *A legfurcsább magyar falunevek* című versében, jóval később vaskos kötet jelent meg az itteni mondakincsből –, itt született apám, a legidősebb fiú a három testvér közül. Innen ment nagyapám Egerlővőre, ez lett Zoltán nagybátyám szülőfaluja; ő lelkipásztor lett. Tibor Mezőkeresztesen született, itt élt legtovább a család, itt nevelődtek fel a gyerekek. Nagyapám mindhármukat saját alma materébe, a debreceni kollégiumba küldte tanulni. Tibor nagybátyám 1848-at, 1956-ot kutató történész lett – ő derítette ki például, hogy '56-ban Debrecenben lőttek először a tüntetőkre.

BN: *Édesapád is Debrecenben végzett történelem szakon?*

FTG: Magyar-történelem szakra akart menni, de ott túlnépesedés volt, így történelem–földrajz szakos tanárként végzett 1953-ban, aztán a kunszentmártoni óvónőképzőben tanított, és onnan kérte át magát Karcagra, mert egy pedagógiai értekezleten megismerkedett anyámmal. Így lett a karcagi Gábor Áron Gimnázium tanára. Debrecenből két professzorra emlékezett vissza szívesen: Karácsony Sándorra és Szabó Istvánra.

BN: *Nem volt gond, hogy papgyerek?*

FTG: '49-ben tudomásom szerint nem. A három testvér más-más kategóriába került a felvételinél. Ő '31-es születésű volt, és értelmiségi szülők gyerekeként szerepelt a nyilvántartásban. Zoltán nagybátyám '33-ban született, őt osztályidegennek sorolták be, de minthogy eleve teológiát végzett, azaz ellenségnek számított, ez nem volt külön tragédia. A '35-ös Tibor nagybátyám, aki különben nemzetőr volt '56-ban Debrecenben, az „egyéb” kategóriába tartozott. A klerikális reakció vádjá apám '56-os vádiratában vagy ítéletében szerepelt; van ott egy passzus arról: természetes, hogy nacionalista, merthogy református papfiú.

Egyébként apám részt vett a debreceni diákmozgalmakban, amelyeket a baloldal vezényelt – '48 után nem is volt más. Azt hiszem, született szervező

volt, ő vezette az egyetemi művelődési házat, ezt a posztot Für Lajos vette át tőle 1953-ban. Sőt a koalíciós időkben Mezőkeresztesen a szociáldemokraták közt vitézkedett. Ennek egyik oka lehetett a háború után az ifjúság jelentős részét elkapó forradalmi láz, a másik az, hogy életkorából következően szabadulni akart az apai tekintély hatása alól, márpedig nagyapám helyi szinten a kisgazdapárti vezetők közé tartozott. Tibor nagybátyám él a gyanúperrel, hogy a döntő ok egészen más volt. A szociáldemokrata pártban voltak a legjobb csajok, s apám legénykorában egyáltalán nem igyekezett felszabadítani magát a szépnem hatása alól. Egy idő után – már politikai okokból – elmaradt onnan, de arra nem volt gondja, hogy a pártból kilépjen. 1953 körül viszont belépett az egyetlen pártba. Ezt máshogy mesélte el nekem, és máshogy szerepel egy vele készült interjúban, de a kettő nem zárja ki egymást. Az én verzióm az, hogy egy adott időpontban közölték vele: minthogy nem lépett ki a szociáldemokrata pártból, amely viszont összeolvadt a kommunista párttal, érvényes a párttagsága, csak nem tud róla. Az interjúbeli, ezt tehát nem kizáró verzió pedig az, hogy Nagy Imre első miniszterelnöksége alatt lett párttag, szolgálni akarván a változást.

BN: *Karcagon ő volt a Forradalmi Tanács elnöke?*²

FTG: Nem, a titkára, de ő volt az események egyik irányítója. Az emlékezésében úgy szerepel, és nekem is úgy mondta, hogy tulajdonképpen a diákjai vitték ki a főtérre. Persze ez pontosításra szorul. Helyi szinten természetesen és dokumentálhatóan benne volt az értelmiségi mozgásokban, és egy-két utalásából azt vettem ki, hogy Pesten is járt néhányadmagával a Petőfi Kör ülésein. De Karcagon október 27-ig nem volt semmilyen megmozdulás. Akkor a diákok ki akartak menni koszorúzni a főtérre, és apám – részben azért, hogy vigyázzon rájuk – az élükre állt. Amikor megjelentek a diákok, és elkezdett gyűlni a tömeg, akkor már jött a helyőrségparancsnok a katonáival, aki nem tudta, hogy mi a teendő, mit akarnak ezek az emberek itt a téren, de aztán elég hamar megegyeztek. Apám volt az, aki részben más forradalmi 12 és egyéb pontok alapján a karcagiak követeléseit összeállította. Egyébként ebben már benne volt a határon túli magyarok ügye is. Döntés született egy helyi lap létrehozásáról is *Karcagi Híradó* címmel; ennek ő volt a felelős szerkesztője. A fontos cikkek jelentős részét ő is írta. Ez a lap a forradalom bukása után még megjelent, akkor már egy helyi paktum révén nem a Forradalmi Tanács, hanem a városi tanács végrehajtó bizottságának lapjaként, de főleg a korábbi szerkesztőségi tagok írták. A szüleim esküvője november 3-án volt – apám azt gondolta, hogy erre később esetleg már nem lesz idő; tudták, hogy a viszonylag közeli Debrecen be van kerítve –, s apámat 4-én hajnalban azzal ébresztették, hogy ki kell menni harcolni az oroszok ellen.

² Vö. FILEP István: *Karcag, 1956*, Karcag Város Önkormányzata, Karcag, 1997, 122 p.

Ez hosszabb történet, nem fér ide, de források is megerősítik, főszerepe volt abban, hogy végül nem folyt vér. Aznapról fennmaradt egy dokumentum arról, hogy fegyveres ellenállás esetén a szovjet légierők bombázták volna a várost, ami az ő szempontjukból érthető, hiszen az orosz vezérkar Szolnokon működött, és nem akartak maguk mögött hagyni egy várost, amelyben egy magyar tüzérezred állomásozik. November közepén kétnapos sztrájkot szerveztek az orosz deportálások miatt, és még december 11-12-én is volt egy részleges sztrájk. Egyébként a városban a forradalmi napokban nem bántalmaztak senkit a régi, majd újra visszaálló rend képviselői közül. Egy embert állítólag meglöttek, aki a pártvezetés vagy a tanács tagja volt; az illető elesett. A felesége 1981 októberében, éppen a 25. évforduló napjaiban telefonon felhívott minket, és megátkozta a családot. Én is ott voltam ekkor a szobában, de anyám vette fel a telefont, ő beszélt vele. Ez az eset azért tűnt furcsának, mert erős volt a gyanúnk, hogy azokban a hetekben lehallgatják a telefonunkat.

BN: *Édesapádat mikor tartóztatták le, és meddig ült?*

FTG: A novemberi sztrájk utáni napokban kihallgatta egy KGB-s tisztt, majd december közepén tartóztatták le a pufajkások; a városban tartották fogva, de szilveszterkor elengedték. Harmadszor február 4-én mentek érte 30-40 karhatalmista, ekkor a szolnoki ÁVO-ra szállították, onnan hozták Pestre, itt volt a tárgyalás. Ezt ő is úgy emlegette, hogy részt vett az *Ismerd meg hazád börtöneit mozgalomban*. 1959-ben szabadult Vácról 2 év 2 hónap 22 nap után.

BN: *Mi volt a vád ellene?*

FTG: Államrend megdöntésére irányuló szervezkedésben való részvétel, lázítás és ifjúság elleni bűncselekmény – ez utóbbi arra vonatkozott, hogy a diákjai között is terjesztette az *ellenforradalmi* eszméket. Karcagon nem a Forradalmi Tanácsnak szerveztek pert, körülményes volna itt elmagyarázni, hogy szerintem miért. Már a forradalom leverése után néhányan, két béka-halász, akik azelőtt jobban szituáltak emberek voltak, egy mérnök, egy bárzon-gorista és még egy-két ember úgy döntött, hogy mégiscsak ki kell verni az oroszokat Magyarországról; apámat is meghívták egy megbeszélésre; ő azt mondta, hogy elvileg egyetért velük, de az adott helyzetben inkább a diákjaival foglalkozik. Ebbe a perbe került be, és bizonyos értelemben ez lehetett a szerencséje, mert így nem első-másodrendű, hanem sokadrendű vádlott lett belőle. Tehát ebben a perben ítélték el, de nem az új összeesküvésben való részvétele, hanem a forradalom alatti tevékenysége miatt.

BN: *Miért jött Budapestre a börtön után, ez hogy alakult?*

FTG: Rendszeressé vált, hogy a börtönből szabadult politikaiak a fővárosban igyekeztek eltűnni. Amikor kijöttek, majd visszamentek a maguk kisvárosába, szem előtt voltak, s a rendszer helyi működtetői számon tar-

tották őket mint ellenforradalmi vezetőket. Például nem mehettek vissza a szakmájukba, az értelmiségi munka lehetősége megszűnt, apám például természetesen nem taníthatott, s bármikor elővették, elővehették őket. Amíg a börtönben volt, megszületett a bátyám, így már egy családért volt felelős. Anyám azért nem tudott elmenni az első beszélőre, mert amikor megkapta az engedélyt, olyan állapotba került, hogy megindult a szülés – a bátyám koraszülött, hét hónapra született. Egyébként anyámra nagyon rászálltak, míg apám le volt fogva, kapacitálták, hogy vetesse el a gyereket, váljon el. Utóbb nem is vágyott vissza a szülővárosába, mert megtapasztalta, hogyan foszlik szét a szolidaritás; kevesen maradtak körülötte, elsőként persze a szülei vigyáztak rá, ők segítették, akik aztán szintén felköltöztek Budapestre. Nos, apám vállalkozó szellemű, kísérletező ember volt, nagyon fontos volt számára a családja, s eldöntötte, nem hagyja, hogy kitoljanak vele. Felköltözött Pestre, gépmunkásként dolgozott Újpesten a vasgyárban, azután a többiek jöttek utána. Anyám tanárnő volt, s egy darabig még az is maradt, de ingáznia kellett. Az én első éveimben Biatorbágyon tanított. Néhány év után viszont apám is kilépett az *uralkodó osztályból*, visszakerült valamilyen formában az értelmiségi életbe. Az Iparművészeti Tanácsnál kiírtak egy álláspályázatot, talán nem kellett feltüntetni a büntetett előéletet, illetve az, aki a főnöke lett ott, Juhász Laci bácsi, a magyar belsőépítészet klasszikus alakja nyilván még helyeselte is, amit a forradalom alatt csinált. Apám tehát bekerült az Iparművészeti Tanácshoz, az egyik forrásban mint a tanács művészeti főelőadója van föltüntetve. Kialakult ott egy értelmiségi kör; az *Ipari Művészet* című tájékoztatójuk olyan szempontból is érdekes olvasmány, hogy a szerzőgárdában ott sorakoznak az '56-os börtöntöltelékek.

BN: *Édesanyád családjáról mit tudhatunk?*

FTG: Az talán érdekes lehet, hogy a *nagycsalád* feje, nagyapám nevelőapja a kisvárosi szociáldemokrata iparoselítthez tartozott, ipartestületi elnök volt, s a koalíciós években többször megfordult náluk Kéthly Anna – és sajnos Marosán György is.³ Tehát anyám kislánykorából jól emlékezett Kéthlyre,

³ Kéthly Anna (1889–1976) szociáldemokrata (Magyarországi Szociáldemokrata Párt – MSZDP) politikus, parlamenti képviselő (1922–1948). 1956-ban az MSZDP elnöke, a Nagy Imre-kormány államminisztere volt. A szovjet csapatok bevonulásakor Bécsben tartózkodott és nem tért vissza Magyarországra, az ENSZ-ben részt vett a magyar bizottság munkájában. 1964-ig a londoni *Népszava* főszerkesztője, Belgiumban telepedett le. – Marosán György (1908–1992) szociáldemokrata, majd kommunista politikus. 1939-től az Élelmezési Munkások Országos Szövetségének vezetője, 1942-től az MSZDP vidéki szervezőtitkára, 1947-ig a párt vezető titkára, a kommunistákkal való pártegyesítés (Magyar Dolgozók Pártja – MDP) legfőbb támogatója volt. 1948–1950 között az MDP budapesti titkára, 1950-ben könnyűipari miniszter, majd az ÁVH letartóztatta, és 1956-ig börtönben ült. Kiszabadulása után néhány hónappal már az MDP

és pontosan olyan kemény, tiszteletet ébresztő asszonyként írta le nekem, ahogy utóbb a szövegeiből is megismerhettük. Egy fricska azoknak, akik sé mákban szeretnek gondolkozni: ez a részleges szociáldemokrata szocializáció nem volt ellentmondásban azzal, hogy anyám részt vett a Soli Deo Gloria református diákmozgalom munkájában.⁴

BN: *Visszatérve a te gyerekkori szocializációdra, van még egy központi hely: Radostyán, ahol Zoltán nagybátyád református lelkész volt.*

FTG: Igen, életem egyik legnagyobb vesztesége, hogy el kellett szakadnunk onnan. Nagyapámat, aki akkor éppen alsó-borsodi esperes volt, az egyházvezetés 1952-ben politikai okokból úgy nyugdíjaztatta, hogy még az egyházmegyéjét is megszüntették. 1960-ban elgázolta egy autó, amit – nem kombinálok, de így van – egy azelőtt az ÁVH alkalmazásában lévő ember vezetett. Ez évben Zolit megválasztották lelkésznek Radostyánba, Sajószentpéter mellé, és egy idő után nagyanyám Mezőkeresztesről odaköltözött hozzá. Kicsi koromban év közben is sokat voltam ott – említettem, hogy édesanyám vidékre járt tanítani, apám munkásként három műszakban dolgozott, később is rengeteget, és így nagyanyám segített. Utána pedig minden nyarat, minden téli és tavaszi szünidőt ott töltöttem. A szülővárosomat nem szerettem, sötétnek, hidegnek, zsúfoltnak, nyomorúságosnak találtam, ehhez képest az a falu áttekinthető, érthető, otthonos, bizalmas közegnek bizonyult. Nagyon értelmes embereket ismertem meg ott, sokkal többet tudtak az életről, mint amennyit például én ma tudok. Szeretettel emlékszem vissza Szabó Lajosra, kikísértem a földjére vagy amikor legeltette a tehenét; ő töviről hegyire ismerte a községi könyvtár anyagát, erősen történelmi volt az érdeklődése, rengeteg érdekességet tudott ő is, meg hát én is hengegtem azzal, amit olvastam. Fontos volt számomra az ottani baráti kör, őszintébbnek és kiszámíthatóbbnak találtam a falusi gyerekközösséget, mint a pestit, ami persze nem jelenti azt, hogy nem került sor pofozkodásra. Archaikusabb volt ez a világ, de a hetvenes években azért mindent tudtak, ami a falun kívül történik.

Elég korán foglalkoztatni kezdett a történelem. Pesten nem látod a történelmet, pedig lépten-nyomon beleütközöl. Elmégy a házak előtt, ahol hajdan Batthyány Lajos vagy Vörösmarty járt, beszélt, de ezt a hatvanas évek fővárosi urbanitásában észre sem veszed. Ebben a 600 lelkes faluban, a református templom koszorúzta hegy tövében mégiscsak ott volt a történelem, foglalkoztatni kezd, hogyan alakult a sorsa ennek a közösségnek, amelyik megadja neked a tiszteletet mint fővárosinak és a lelkész unokaöccsének, de

Politikai Bizottságának tagja, 1956 novemberében Kádár Jánoshoz csatlakozva kormánytag lett, a megtorlások harcos híve. 1962-ben félreállították.

⁴ 1921-ben fiatal teológusok által alapított szövetség a református egyház megújítása érdekében. A mozgalom ma is működik. Vö. HAVAS Gábor – KULIFAY Albert: *A Soli Deo Gloria szövetség története*, Soli Deo Gloria, Budapest, 1992, főleg 550. p.

persze nem fogad be teljesen, kivéve a gyerekeket, akikkel együtt nevelkedsz. A legjobb barátaim ott voltak. Az ottani jelenlét, felekezeti vonalon, nemcsak a falunak, illetve a falu gyülekezethez kapcsolódó részének az életében való részvételt jelentette; nemegyszer ott voltunk a völgy más egyházközösségeiben, mondjuk azok évfordulós ünnepein is. Úgy emlékszem, Kondón lódíttottak először, még gyerekként egy református püspök elé – Ráski Sándor volt akkor a Tiszáninneni Egyházkerület püspöke –, s még gimnazista lehettem, vagy egy-két évvel idősebb, amikor a radostyáni templomban egymás után beszélünk egy ünnepségen, Ablonczy László esperes, Kürti László, a későbbi püspök, Újszászy Kálmán egyházkerületi főgondnok, a református művelődésügy nagy alakja – meg én.⁵ Lehet, hogy mások is. Az egyház vezetői iránt a falusi papság, legalábbis akiket ismertem, ebben az egyházmegyében egyértelműen ellenszenvvel viseltetett, Újszászy viszont kivétel volt, őt a lelkészek körében feltétlen tisztelet övezte. Mindez számomra egy idő után az uralkodó rezsimtől való egyértelmű elkülönbözödést jelentette, egy más, pártunkkal és kormányunkkal szemben álló világot, akkor is, ha az én eszmélkedésem idején és a későbbiekben már vagy nem volt semmilyen konfrontálódás a hatalommal – nem volt részünk zaklatásban –, vagy ha esetleg igen, akkor abba engem nem avattak be.

Kilencéves voltam, amikor kiderült, hogy a történelem érdekel, még ha csak egy bizonyos szakasza is, még ha a gyermeki ismeretek szintjén is, s még ha a kurucromantika volt is, ami megfogott. S aztán ahogy nőttem, folyamatosan rátaláltam azokra az elemekre, amelyek éppen engem tagoltak bele a történelembe. Nem emlékszem, hogy kiselőadást tartottak volna nekem arról, hogy a református papság nemzetmegtartó erő, s hogy maga a református volna a nemzeti vallás, illetve felekezet. Sokáig azt sem mondták el, hogy '56-ban nem ellenforradalom volt, azt pláne nem, hogy apám szerepet vállalt akkor. Az ember kíváncsiságból folyamatosan összeolvas mindent a történelemből, például a reformáció történetéről, és egyszercsak látja, hogy éppen ez van körülötte, hogy ő ebbe a kasztba tartozik, ebbe sorolják be. És nem tiltakozik ellene. Az '56-os élmény is adta magát.

BN: *De hogy jött ez elő otthon, iskolában? Te mondtad el az osztálytársaknak?*

⁵ Ráski Sándor (1920–1977) a teológiát Sárospatakon végezte (1949). A sárospataki Református Tanítóképző Intézet vallásoktatója, majd Miskolcon volt lelkész. 1964-ben választották püspökké. – Kürti László (1931–2013) 1960-tól 1970-ig az Református Egyház Zsinati Irodájának munkatársa, a Debreceni Református Teológiai Akadémia tanára; 1972–1977 között a Debreceni Református Kollégium főigazgatója, 1977–1990 között a Tiszáninneni Református Egyházkerület püspöke volt. Mindketten III/III. ügynökként is tevékenykedtek. L.: MAJSAI Tamás: Harminc évén át állambiztonsági ügynökök álltak a magyar református egyház élén, *Mozgó Világ*, 2006/4., 83–95. p.

FTG: Sokáig nem tudtam, hogy mi történt '56-ban, csak annyit, hogy apám börtönben volt. Ezt nem árulták el, de kiderült. Összevetve ezt az tévéből, újságból származó ismeretekkel, arra a következtetésre kellett jutnom, hogy apám fasiszta volt. Talán el tudod képzelni az ebből származó feszültséget. Nem emlékszem pontosan, hogy mikor lehetett a fordulópont, apám olyan 13 éves koromban mesélte el viszonylag részletesen a történetét. Tény, hogy identitásomnak ez lett a legfontosabb sarokköve. 14 éves koromban lényegében már tudtam mindent a fő vonalokról. Erre azért emlékszem pontosan, mert 8. osztályos korunkban az egyik osztálytársam és barátom az iskolából hazafelé tartva azzal hengegett, hogy az apja, ha jól emlékszem, a parlamenti sortűznélnél a tetőről lőtte a *fasisztákat*. Ez szerintem ugyan nem volt igaz, az apja jámbor rendőr volt, kedves ember, de akkor elhittem, s rögtön vitába keveredtünk, elmondtam az ellentörténetet. Ez annyira összezavarta, annyira meg akarta tudni az úgynevezett igazságot, hogy történelemórán felállt, és megkérte a tanárnőt – aki egyben az általános iskola igazgatója, egyetemi oktató és „a munkásmozgalom régi harcosa” volt, hogy mondja el, mi az igazság. A srác, amikor odáig jutott, hogy vannak az osztályban, akiknek eltér a véleményük attól, ami a történelemkönyvben szerepel, rám nézett, szerintem önkéntelenül; megnevezni nem akart, tényleg az *igazság* érdekelte.

BN: *Ez fordulópont volt számodra a történelemmel való szembesülés tekintetében?*

FTG: Azt hiszem, nem. Az a pillanat, úgy emlékszem, elég vérfagyasztó volt, de tartós ijedelem nem származott belőle. Nézd, az emberben folyamatosan, szinte észrevétlenül alakul ki az a tudat, hogy ő ellenzéki, vagyis egy másik kategória, másodrendű ember. S ez esetemben nemcsak esetleges hátrányérzettel járt, hanem büszkeség forrása lett.

BN: *Általános iskola után miért Budaörsre mentél gimnáziumba?*

FTG: Nagyon rossz tanuló voltam, pontosabban semmilyen tanuló sem voltam. Sokáig azt hittem, hogy én vagyok a világ legbutább embere, de ez nem okozott különösebb gondot. Az általános iskolai eredményeim alapján nem mehettem volna gimnáziumba; nyomdaipari szakiskolába jelentkeztem. Lehet, hogy ez meg is felelt volna nekem, a régi, háború előtti nyomdászok műveltsége közismert, sajátos elitet képeztek. Talán belőlem is ilyen olvasott nyomdász vált volna, de a szüleim ragaszkodtak a gimnáziumhoz, s minthogy anyám egykor – említettem – benne volt a Pest megyei tanári hálózatban, s volt olyan tanártársa, aki aztán a minisztériumba került, protekciót szerzett a felvételemhez. Rémlik, hogy visszajutott hozzám: Bandúr Aladár, a Budaörsi Gimnázium igazgatója – vagy talán a tisztviselő, aki beajánlott neki? – úgy vélekedett, vannak ilyen gyerekek, akiknek később nő be a fejük lágya, megpróbálhatjuk. Ennek ellenére a gimnáziumban sem kísérleteztem azzal, hogy megtanuljam a tankönyv anyagát, lehet, hogy erre alkalmatlan is vagyok.

Csak azzal tudok kezdeni valamit, ami érdekel. Ma a gimnázium úgynevezett örökös diákja vagyok, ami nagy kitüntetés. Budaörs a legszebb emlékeim közé tartozik, az osztálytársaim és több tanárom miatt is. Osztályfőnököm, Tóth Béla elég kategorikusan figyelmeztetett az e beszélgetés elején említett kivételes helyzetemre, arra, hogy a családi környezet folytán vagyok járatosabb irodalomban, történelemben, mint a többiek; készen kaptam mindent, csak le kellett emelnem a könyveket otthon a polcra, s az iskolatársaim többségének nem volt ilyen lehetősége. Magyarán egyrészt ő értette meg velem azt, hogy fékezni kell a hencegési hajlamaimat, másrészt hogy van bizonyos *értelmiségi felelősségem*. Magyar tanított, jól, nagy háttéranyaggal, rendszerint öt-hat könyvvel a hóna alatt jött be az órára, és a tankönyv nem tartozott ezek közé. Párttag volt, de az volt a meggyőződése, hogy az egypártrendszert Magyarországon meg kell szüntetni, mert korrumpálja a kommunistákat.

A gimnáziumban KISZ-tag voltam. Nem akartam ugyan belépni, de apám azt mondta, ne így és ne ezzel akarjak kilógni a sorból, ez fölösleges demonstráció volna. Tóth Béla volt a felügyelőtanár, aki a KISZ-munkába is értelmet tudott vinni. Javaslatára létrejött egy természettudományi, egy művészeti és egy sportalapszervezet. Tehát hasznos munka folyt e keretben, például én a korombeli író-költő barátaimat hívtam meg; ez szintén Béla ötlete volt. Amikor 1978-ban meghalt Nagy László,⁶ akivel kétszer beszélhettem még, a budaörsi kultúrházban egy olyan emlékköröt szerveztek az egész gimnázium számára, ahol én tartottam róla előadást. Szabadon beszélhettem, én választottam ki az elemzett és felolvasott verseket is. Történetesen ugyanabban az évben Nagy volt az egyik érettségi tétel. S az érettségiről készült, a tanfelügyelőségnek leadott értékelésben kiemelték, az, hogy olyan jó volt a magyar írásbeli átlaga, ennek az előadásnak is köszönhető. A barátaimmal több díjat hoztunk el a diákirók és költők sárvári találkozójáról. Egyszer már olyan elvetemültek voltunk a néhány osztálytársamból álló baráti körömmel, hogy az Tóth Bélának is sok volt, aki pedig mindig védett engem, nos, ekkor viszont ő akart kirúgatni, és ebben is következetes volt és igaza volt. Végül megbékélt valahogy. Ebben az iskolában nagyon türelmesek voltak hozzám, s valószínűleg nagyon jó pe-

⁶ Nagy László (1925–1978) költő, 1959-től az *Élet és Irodalom* munkatársa, majd főmunkatársa. „Az ötvenes években megjelent köteteiben nyomon lehet követni, hogy a derűs lélek hogyan komorodik el. Az 1951-ben napvilágot látott *A tűzér és a rozs* című gyűjtemény még az előző itthoni években és a Bulgáriában írt versek a bizakodó évek hangulatait tükrözik, de *A nap jegyese* (1954) és még inkább *A vasárnap gyönyöre* (1956 eleje) már kételyekkel, szorongásokkal teljes költeményekkel jelzik a költő kedélyvilágának megváltozását. Ugyanakkor ezekben a gyűjteményekben a költői képek, az olykor szürrealizmus-közeli gondolatkapcsolások, az egyre tündöklőbb versformák meredeken felívelő művészi színvonalról vallanak. És innét egyre gazdagodik, elmélyülőbb lesz az életmű. A meseeredetű, mitikus, a népek közös emlékezetében őrzött ősi képzetek, a természet képeinek látomásos idézése végérvényesen kiépíti Nagy László kép- és képzetvilágát.” (Hegedüs Géza)

dagógusok voltak, hogy megtűrtek, nem is nagyon éreztették velem a gyenge tanulmányi eredményt meg a sok kihágás miatti bosszankodást.

Amit az iskoláimról, tanulmányi eredményeimről, illetve arról mondok, hogy mennyire nem vettem ezeket komolyan, nyilván nagyon kedélyesen hangzik. Valójában, ha erre gondolok, utólag leküzdhetetlen büntudatot érzek. Gondolom, mindenkinek, vagy legalábbis minden gondolkodó embernek vannak belső szégyenfoltjai. Nekem ilyen például az, hogy annyi örömet sem szereztem a szüleimnek, amit egy viszonylag jó iskolai bizonyítvány jelent, s amit az én gyerekeim könnyűszerrel, félkézzel megszereztek nekem; megbocsáthatatlan, hogy ezzel és sok minden egyébvel terheket raktam rájuk, gondot okoztam nekik, talán azzal az *erkölcsi* indoklással, hogy oldják meg ők az életemet, ha már létrehoztak. Nehéz szembenézni az 1989 előtti énemmel. Akkoriban például sok vitában – ideológiaiakban, politikaiakban – kíméletlen voltam a vitafeleimmal szemben, megalkuvóknak neveztem őket, és ezt elvi következetességnek gondoltam vagy neveztem, noha nyilván egyszerűen az életismeret hiányából következett; abból, hogy nem szenvedtem még eleget, nem álltam kényszerű választások előtt. Hajnalig sorolhatnék hasonló, máig bántó-emésztő dolgokat. Remélem, nem kötelező...

BN: *Nem, nem kell, csak arra kérek, hogy maradjunk az időbeli vezérfonalnál. Már gimnáziumban érdeklődtél a határon túli magyar irodalom iránt?*

FTG: Már jóval korábban. A hetvenes évek elejétől kezdve apámék évente elvittek a határon túlra, a Felvidékre, majd Erdélybe. Apám is, anyám is hivatalos úton járt először Nyugat-Európában, jóval később (apám végül a Domus Vállalat művészeti vezetője, anyám pedig a Finomkerámiaipari Művek – gyakorlatilag az egész porcelánipar, Pécstől Herenden át Hollóházáig – marketingvezetője volt). Nyugati útlevelet nem kértünk, és valószínűleg nem is kaphattunk volna. Szocialista országokba viszont mehettünk. Már az első szlovákiai út döntő élmény volt számomra 9-10 éves koromban, hiszen ekkor a legszivárványosabb Rákóczi-kultuszban éltem, s aztán egyik pillanatról a másikra pár órányira Radostyánból ott állok Rákóczi szarkofágja előtt... Két évvel később voltam először Erdélyben. Apám ekkor kezdte gyűjteni újra a könyvtárát, s megvette az akkoriban megjelent erdélyi művelődéstörténeti és szépirodalmat, meg a két háború közöttit, amit antikváriumban lehetett kapni; hetedikes-nyolcadikos koromra nagyjából képen voltam az erdélyi irodalommal annyiban, hogy tudtam, kik voltak a jelentősebb helikoni írók, de a többinek is ismertem a nevét, mint ahogy az akkori erdélyi középnemzedék tagjaiét is. Főleg ezeket a könyveket olvastam.

1977-ben, még mindig gimnazistaként, megismertem Hervay Gizellát,⁷ ő akkor már itt élt, s megkért, hogy ha Kolozsváron járok, menjek el Király

⁷ Hervay Gizella (1934–1982) erdélyi költő, a *Forrás* első nemzedékéhez tartozott. 1956-ban szerzett magyar szakos diplomát a Bolyai Egyetemen. Ezt követően a *Napsu-*

Lászlóhoz,⁸ hozzam el neki Laci nem sokkal korábban megjelent *Sétalovaglás* című verseskötetét, mert írni akar róla. Ez az eredete az *Utunk*⁹ körüli erdélyi írókkal való kapcsolatnak. Tulajdonképpen közvetetten ez vezetett be engem a magyarországi irodalmi közéletbe is. 1981-ben például Király Laci három hétig ott lakott nálunk, ő vitt el először Csoóri Sándorhoz. Úgy emlékszem, Nagy Gáspárral, akit nagyon szerettem s tiszteltem is, szintén ő kapcsolt össze.¹⁰ Az egyik ismeretség hozta a másikat, viszonylag nagy és bővülő körből, ehhez jött aztán a nyolcvanas évek pezsgő klubmozgalma, Bíró Zoltánnal,¹¹ Kiss Gy. Csabával¹² is egyre többször találkoztam, így jött létre aztán majd az a kapcsolatháló, amelyben az évtized második felében mozogtam.

gár, majd az *Iffjúmunkás* szerkesztője, 1959–1961 között a bukaresti magyar középiskolában tanított, majd különböző bukaresti magyar szerkesztőségekben dolgozott. 1976-ban Magyarországra jött gyógykezelésre. Volt férje öngyilkosságát, közös gyermekük halálát az 1977-es bukaresti földrengésben nem tudta feldolgozni, végül önkézzel végzett életével.

- ⁸ Király László (1943) erdélyi költő, író. 1966-ban végzett a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen (BBTE) orosz–magyar szakon. 1968-tól az *Utunk* munkatársa, 1990-től az utódlap, a *Helikon* szerkesztőségi titkára, majd főszerkesztő-helyettese.
- ⁹ *Utunk* (1946–1989): romániai magyar irodalmi, művészeti, kulturális hetilap. Főszerkesztője 1958-tól Létay Lajos volt, helyettese 1968-tól Szilágyi István, a szerkesztőség titkára 1983-tól Király László. A hetvenes években itt jelentkeztek és publikáltak a *Forrás* nemzedékek írói (a második nemzedék: Csiki László, Farkas Árpád, Györfi Kálmán, Kenéz Ferenc, Király László, Palocsay Zsigmond, Sigmund István, Vári Attila).
- ¹⁰ Nagy Gáspár (1949–2007) költő, 1971-ben szerzett Szombathelyen diplomát népművelés–könyvtár szakon. Ezt követően Budapesten könyvtárosként helyezkedett el. 1981–1985 között a Magyar Írószövetség titkára volt, itt a választmányi üléseken az írók és a hatalom küzdelme folyt, és annak Nagy aktív részese volt. 1985-ben a *Forrás*ban megjelent Nagy Imre meggyilkolására emlékező verse miatt kellett állásából távoznia. 1986 júniusában a *Tiszatáj*ban megjelent a *Fiú naplójából* című verse miatt a lap szerkesztőségét menesztették. 1985-től a Bethlen Gábor Alapítvány titkáráként dolgozott, 1988–2004 között a *Hitel* szerkesztője, majd 2004-től a Magyar Katolikus Rádió kulturális szerkesztőségének vezetője volt.
- ¹¹ Bíró Zoltán (1941) irodalomtörténész, 1969-ben végzett az ELTE-n magyar–népművelés szakon. 1974–1980 között a Kulturális Minisztérium munkatársa, 1981–1983 között a Petőfi Irodalmi Múzeum igazgatója, 1984-től 1988-ig az Országos Széchényi Könyvtár főmunkatársa volt. 1987-ben az MDF egyik alapítója, az első két évben a párt ügyvezető elnöke volt, de 1991-ben kilépett a szervezetből. 1988-ban másik három társával együtt kizárták az MSZMP-ből. Ugyanekkortól négy évig a *Hitel* főszerkesztője volt.
- ¹² Kiss Gy. Csaba (1945–) művelődéstörténész, 1968-ban végzett az ELTE-n magyar–német szakon; munkatárs volt a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontban (1968–1971), a *Köznevelésnél* (1971–1974), az MTA Irodalomtudományi Intézetében (1974–1977, majd 1981–1985 között), az ELTE BTK Kelet-Európai Irodalomtörténeti Kutatócsoportjában (1977–1981), a Magyarorsággkutató Intézetben (1985–1992). Az MDF egyik alapítója, majd választmányi és elnökség tagja volt, 1993-ban kilépett a pártból. 1995 óta az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszékén tanít.

Filep Tamás Gusztáv művelődéstörténész 1961-ben született Budapesten. 2004-ben az ELTE könyvtár szakán szerzett diplomát. 1985–1989 között a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésében dolgozott, majd az *Unio* című folyóirat főszerkesztő-helyettese volt 1991-ig. 1994–1998 között a Pro Hungaris Értékközvetítő Alapítványnál dolgozott. Ezt követően szabadúszóként alkalmi megbízásokból, honoráriumokból élt. 2014-től kutatási projekt-alkalmazott az MTA TK Kisebbségkutató Intézetében.

Főbb kutatási területei: a szlovákiai magyar kisebbség története, magyar eszme- és művelődéstörténet a 20. században.

Fontosabb munkái: *Az ellenállás vize. Jegyzetek, kísérletek, portrévázlatok*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1993; *Próba felvételek a (cseh)szlovákiai magyar irodalomról 1918–1995. Esszék, tanulmányok, vázlatok*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 1995 [Tóth Lászlóval közösen]; *A hagyomány felémelt tőre. Válogatott és új esszék, tanulmányok az 1918–1945 közötti (cseh-)szlovákiai magyar kultúráról*, Ister Kiadó, Budapest 2003; *A humanista voksa. Írások a csehszlovákiai magyar kisebbség történetének köréből 1918–1945*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony 2007; *Az Agorák kora*, Méry Ratio Kiadó, Somorja, 2014.

BN: *Visszaugorva: most hogy látod az előbbieken felmerült '56-os azonosságot, ami azért a nyolcvanas évek hálózatszerveződéseiben is közös alap volt?*

FTG: Teljesen kiüresedett és fölöslegessé, formálissá vált '56, maradtak a többnyire unalmas ünnepek, és ez valószínűleg természetes is a nemzedékváltás folytán. A gyerekek, úgy tapasztalom, éppúgy unják, mint ahogy mi untuk a partizántörténeteket a mi gyermekkorunkban. Ez ellen kellene valamit kitalálni, élővé tenni az egészet. Az ember hajlamos azt mondani, hogy '56 emléke belesüllyedt a mocsárba, amelybe az egész magyar politika belesüllyedt. De ha jobban belegondolunk, a demokratikus korszak egyik legmegrendítőbb lélektani drámáját '56 megítélésének változása okozta már az elején. Nyilván emlékszel arra, amikor Göncz Árpádot kifütyülték.¹³ Akkor többen úgy gondoltuk, hogy Göncz azért lehetett

¹³ 1992. október 23-án Göncz Árpád a közönség fütyükonzertje miatt nem tudta elmondani ünnepi beszédét a Kossuth téren. A parlamenti ellenzék (MSZP, SZDSZ, Fidesz) szerint a provokációt bőrfejük követték el, Boross Péter belügyminiszter ellenben úgy nyilatkozott, hogy az elnök a politikai döntéseinek köszönhette az elutasítást.

köztársasági elnök, mert mind az MDF vezetője, Antall József, mind ő a Kiszegzardapárt tagja volt a koalíciós időkben, tehát meg fogják tudni érteni egymást. A másik oknak azt gondoltuk, hogy őt ugyanabban a perben ítélték el, mint Bibó Istvánt, akinek a személye és az életműve '89 előtt az ellenzéki egység szimbóluma volt. Nem tudom, hogy Göncz jó államférfi volt-e, tudta-e függetleníteni magát a pártjától, de ez itt most lényegtelen. A múltja meggyőződésem szerint makulátlan volt, és azok, akik akkor nem hagyták szóhoz jutni őt, vagy inkább megbízóik kezdték terjeszteni róla korábban az ostoba ügynök-legendákat. Én akkor azt láttam, hogy a Parlament előtt Bibót füttyülik ki.

BN: *Érettségi után egyből a könyvkereskedelembé kerültél?*

FTG: Lógtam, piáltam, szidtam a rendszert nyilvánosan, lépten-nyomon. Ezt aztán apám megelégette: mars, holnapra szerezz munkát! Jelentkeztem az Állami Könyvterjesztő Vállalat központjában, s dolgozni kezdtem a Rákóczi úti könyvárúházbán. Három hónappal később viszont bevonultam katonának, még hozzá direkt és megint protekcióval. 1981 kora őszén ugyanis be akartak szervezni belügyi informátornak vagy mi az ördögnek.

BN: *Behívattak, zsaroltak?*

FTG: Egy főhadnagy, civilben, kézbesített egy levelet az Angyal utcába, ahol laktunk, amely azt a felszólítást tartalmazta, hogy ekkor és ekkor menjek be a IX. kerületi kapitányságra. Megkérdeztem tőle: csak nem valami komoly ügyben? Azt ő nem tudja. A kapitányság kapujában már vártak, mondván, hogy ők is idegenek, a belügyminisztériumból jöttek, s az illető azért jött le elem, nehogy eltévedjek. Felkísért a bűnüldözési csoportvezetőéből nyíló szobába, ahol egy másfél-két órás beszélgetés következett. Tudom-e, hogy miért vagyok ott? Mondtam, hogy sejttem. Ugyanis augusztusban Erdélyben jártam, s egy éjszakát Tóth Károlyéknál¹⁴ töltöttünk – a romániai rendelkezések szerint eleve nem lehetett volna megszállni vagy éjszakázni magánszemélynél. Nem tudom, hogy akkor már figyelték-e őket, a nem sokkal későbbi *Ellenpontok*¹⁵ szamizdat szerkesztőit, de Karcsi már azelőtt is az egyik legfontosabb személyiség volt Váradon a magyarok közül. Két nap múlva, hazafelé indulóban, hajnalban a váradi vasútállomáson, ahol akkor a vám működött, vagy húsz példányt találtak nálam az *Echinoc* című egyetemi lapból,

¹⁴ Tóth Károly tanár és felesége, Tóth Ilona az erdélyi *Ellenpontok* illegális kiadvány szerkesztői voltak és Nagyváradon éltek.

¹⁵ Az *Ellenpontok* romániai magyar illegális/szamizdat kiadvány, amelynek 1981–1982-ben 8 száma jelent meg. Szerkesztői: Ara-Kovács Attila, Szócs Géza, Tóth Károly Antal, Tóth Ilona, Keszthelyi András. L.: *Ellenpontok* 1982, s. a. r. Tóth Károly Antal, Pro-Print Kiadó, Csíkszereda, 2000, 367. p., <<http://adatbank.transindex.ro/cedula.php?kod=480>> (letöltve: 2017. 03. 30.).

ezt Bretter Zoliék küldték Magyarországra.¹⁶ Elvették az útlevelemet, majd visszaadták, sőt az újságokat is – és átjelentettek a magyar belügynek. Ez azért lett utólag ilyen világos a számomra, mert akkoriban rengeteg emberrel történt hasonló, ugyanis akkor nyáron történt a Szent Anna-tói Köztársaság kikiáltása.¹⁷ Én nem jártam ott, engem nem utasítottak ki, de feljelentettek. Visszatérve a rendőrségi beszélgetésre, az volt a megdöbbenő benne, hogy az első tíz percnyi puhatolózás után együtt szidtuk – egy idősebb hölgy vezette a beszélgetést és egy fiatalabb ember volt velem, az, aki a lépcsőházban fogadott – a Ceaușescu-rezsimet. Őszintén elmondtam, amit tudtam, gondoltam. Előtte megkérdeztem apámat, hogy hogyan kell ilyenkor viselkedni. Mondott néhány dolgot, hogy mikor mihez kell ragaszkodnom, mikor kell azt mondani, hogy erről csak ügyvéd jelenlétében beszélek. De közben ment bele az ember a zsákba, egyszercsak megértettem: nem származhat jó abból, hogy én itt ezekkel, egymásnak buzgón helyeselve, együtt szidom Romániát, azaz a román rendszert.

BN: *Gyakorlatilag hazafias érvekkel akartak beszervezni?*

FTG: Igen. Konkrétan azzal, hogy a románok külföldön nacionalizmussal vádolják a magyarokat, és nekünk nincs elég információnk ezeknek a vádaknak a közömbösítésére, a visszavágásra. Ezért kellene átadnom nekik minden erdélyi információt, amihez hozzájutok, nemzeti önvédelemből... Cserébe ők is adnának nekem bizonyos információkat. Ahogy kerülgettük a kását, még az is kiderült, hogy tudják, hányas tanuló voltam matekból. Nem tudom, blöfföltek-e vagy pedig utánanéztek, de gondolom, valamennyire dokumentálódtak. Tudták azt is, hogy szívesen mennék egyetemre, és felajánlották, ebben segítenek, ha kell, mert az is érdekelné őket, hogy milyen a hangulat az egyetemen Erdéllyel kapcsolatban. Hoppá! Az első pillanattól kezdve nyilvánvaló volt számomra, hogy ehhez az egészhez még ilyen alapon sincs semmi kedvem, ezekhez az emberekhez és az intézményükhöz

¹⁶ Az *Echinox* Kolozsváron a BBTE kiadásában, 1968-tól megjelenő román, magyar, német nyelvű irodalmi, kulturális folyóirat. Bretter Zoltán (1958) a BBTE filozófia-történelem szakos hallgatója 1978–1982 között, majd áttelepült Magyarországra és az ELTE-n végzett filozófia-szociológia szakon (1987). Ekkortól a pécsi JPTE filozófia tanszékének oktatója. 1990-től 1998-ig az SZDSZ országgyűlési képviselője.

¹⁷ Kolozsvári, marosvásárhelyi és máshonnan, többek között Magyarországról érkezett egyetemisták 1981. július 25-én, az Anna-nap előtti búcsú délutánján kítűztek egy piros-fehér-zöld magyar zászlót a Szent Anna-tó fölötti sátor tábornál. A zászló körül beszédeket tartottak, énekeltek. Elhangzott a Szózat, a Himnusz és a Székely himnusz is. Nagy tömeg gyűlt össze, és sötétedés után a Szent-Anna kápolnához vonultak. A magyar zászlót kítűzték a kápolna tornyába, és egymás után spontán beszédek és versek hangoztak el. Hajnalban a Securitate egységei szállták meg a környéket és felszámolták az *összejövetelet*. L.: <http://www.3szek.ro/load/cikk/93731/vagyunk_es_nem_felunk_emlekezes_a_szent_anna-tonal> (letöltve: 2017. 03. 30.).

semmi közöm. Talán az is felmerülhetett bennem, hogy aki ilyen alapon beszáll, azt, ha a kezük közé kerül, könnyen kiforgathatják önmagából, kirázhatják belőle az elveket, de hát ezzel az utolsó elemmel gyakorlatilag el is árulták magukat. Talán szándékosan. Mindenesetre nagyon nyomasztó volt ez a lélektani szituáció; utólag azt gondoltam, hogy ha az embert elkezdik fenyegetni, akkor vagy összetörök, vagy megkeményedek. Tehát van alternatíva. De amikor együtt szidjátok az ellenséget, akkor ott nincs megállás. Mindenesetre úgy tettem, mintha nem érteném, mit akarnak tőlem. Persze értésemre adták, tudják, hogy nagyon is értem, s hogy nem akarom ezt az együttműködést. Felhívták a figyelmemet arra, hogy a környezetemben bőven vannak olyan emberek, akik segítenek nekik. Erre nem azt mondtam, hogy átlátok a szitán és utálok őket, hanem azt, hogy engem csak az irodalom érdekel. Ó, válaszolta a hölgy, tudjuk mi, hogy mi érdekli magát, a kollégámmal járunk kávéházakba, hallunk ezt-azt. Újabb érvem: egyébként is tartok tőle, hogy valaki odaát miattam bajba kerülhet. Ők erre nagyon vigyáznak majd, mondták. Szerencsére elárulták, hogy a tőlem származó információk bekerülnek a rendszerükbe, a tőlük jövők viszont továbbadhatatlanok. Ettől világosodtam meg, s kivágtam, hogy még egy probléma van. Alkoholista vagyok, nem tudok titkot tartani. Ettől aztán egyszerre megfagyott a levegő. Ittam én akkoriban derekasan, de alkoholista nem voltam, erre viszont nem mondhatták, hogy „á dehogy, mi tudjuk, hogy maga nem alkoholista”. Azzal hátráltak ki a dologból, hogy értésemre adták: nagyon sokan vannak, akik fel akarják ajánlani nekik a szolgálataikat, de ők nem bíznak meg ezekben, én viszont olyan megbízhatónak tűntem *az elején*. Végül sietve alá akartak velem íratni egy üres papírt, amire majd rávezetik, hogy az elhangzottak államtitkot képeznek, senkinek nem beszélhetek róla, még a szüleimnek sem. Mondtam erre, hogy ó, hát éppen van időm, fogalmazzuk meg most, itt, együtt. Ezt egyébként, mint utólag kiderült, meg lehetett volna tagadni, de ezt nem sejtettem, úgyhogy a végül általuk diktált szöveget leírtam és aláírtam. Tehát államtitok megsértése forog fenn, ha én ezt bárki-nek elmondom. Kijöttem a kapitányságról, elmentem Ernszt Árpához,¹⁸ aki könyvtáros volt, s megkértem, hogy tegye elém az államtitok megsértésére vonatkozó passzusokat. Nagyon magas büntetési tételek voltak, talán 12 év volt a maximum. Az ugyan meg sem fordult a fejemben, hogy pert indítanának ellenem, az viszont igen, hogy zsarolható leszek, ha elmesélem valakinek a történetet. Másrészt pedig Erdélyből ismertem a működő rendszert: éppen arról híresztelik el, hogy nekik dolgozik, aki ezt megtagadja, és ezzel vernek szét szakmai, baráti köröket.

¹⁸ Varga E. Árpád (1952–2011) könyvtáros, demográfus. 1985-től foglalkozott Erdély nemzetiségi, felekezeti statisztikájával. Első elemzéseit a Magyarságkutató Intézet számára készítette 1985–1988 között. *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája*: <<http://www.kia.hu/konyvtar/erdely/erd2002.htm>> (letöltve: 2017. 03. 30.).

BN: *A kihallgatás után azért akartak államtitkot aláíratni veled, hogy utána tudjanak zsarolni.*

FTG: Igen, erre a következtetésre jutottam. Ezért aztán mindenkinek elmondtam, hogy ott voltam, s hogy ott miről esett szó. De mindenkinek négy-szemközt.

BN: *Tehát nem közösségben mondtad el vagy nagy nyilvánosság előtt.*

FTG: Akkor nem, csak később. Ez a lélektani helyzet nagyon érdekes, és mással is megtörtént, például Bolyai Jánossal 1849-ben. Pár évvel később írtam erről *A legyőzöttek* címmel egy színdarabot. Tíz évig kallódott; '95-ben a *Kalligram*ban megjelentettem egy akkor írt kísérőszöveggel arról, hogy milyen élményből táplálkozott ez az egyfelvonásos.¹⁹ 1985-ben adódott egy alkalom, egy pályázat, amit meg is nyertem ezzel az írással. A leadási határidő előtt három hétre el kellett utaznom Kijevbe és Lembergbe magyar könyvkiállítást rendezni, és az ezt megelőző három napban befejeztem, kiegészítettem az íróasztalom fiókjából előhúzott szövegtöredékeket, lényegében megírtam a darabot, hogy időben postára lehessen adni. Nyilván az volt a célom a megírásával, hogy érzékeltessem – amit talán *expressis verbis* ki is mond az egyik szereplő -: a hatalom sokkal rafináltabb eszközökkel rendelkezik, mint mi. Nem emlékszem, hogy akkor kísérletet tettem volna a megjelentetésére. 1989 után az egyik folyóirat a kísérőszöveget szerette volna közölni egy tematikus számban, de a darabtól elválasztva, ezért nem adtam oda. Annak, hogy 1995-ben elővettem és elküldtem a *Kalligram*nak, volt egy itt most teljesen érdektelen személyes oka is, de valószínű, hogy aktuálisnak éreztem a szöveget. Talán nem is azért, mert az ügynökkérdést politikai célok szolgálatába állítva akkoriban sűrűn előhúzták, hanem azért – mondjuk úgy, hogy ez az én *narratívám*, vállalom –, mert akkor regnált éppen az MSZP-SZDSZ koalíció, és – gondoltam, gondolhattam – nem árt, ha visszaemlékszünk az előzményekre. Ez volt tehát az a helyzet, amikor a liberális elit annak az ellenkezőjét tette, amit a népi nyelv úgy fogalmaz meg, hogy az ember nem lép koalícióra a saját verőlegényeivel. A besúgók adatainak nyilvánosságra hozataláról egyébként azt gondolom, hogy az – mivel 1990 után nem történt meg az átvilágítás – szakosodott üzletággá válhatott, lehet, hogy a dokumentumok magánkézben vannak, s amikor az aktuális üzletfél megkapja a kilövési engedélyt valamelyik ellenfelére, akkor már nem okozhat számára gondot, hogy lepengesse, amit kérnek értük. Ugyanolyan undorító módon hozzák nyilvánosságra ezeket az adatokat, mint amilyen undorító módon anno belekényszerítették az embereket ebbe a szerepbe – már akit kényszeríteni kellett.

¹⁹ FILEP Tamás Gusztáv: *Legyőzöttek*. Dráma egy részben, *Kalligram*, 1995/7-8., 136-154. p.

BN: *Azért tértünk rá erre a szálra, mert a beszerzési kísérlet még a kötelező katonai szolgálat előtt történt. Miért kellett protekció a behívásodhoz?*

FTG: Ki akartam kerülni a belügy látóköréből, és az épp akkor másfél évesre csökkent katonáskodás erre jó alkalomnak tűnt – megúszni úgysem lehetett. Anyáméknak voltak kapcsolatai a vezérkarban. Ez talán meglepő azzal a családtörténettel, amiről eddig beszéltünk, de nagyon egyszerű magyarázata van. Említettem, hogy apám a Domus Vállalat – előtte pedig a Bútorértékesítő Vállalat – művészeti vezetője volt, s jó viszonyba került – a nagyobb miniszteriális beruházások révén – a honvédelmi minisztérium objektumparancsnokával. Ennek a kapcsolatnak a révén sikerült behívatnom magam; Budára, jó helyre kerültem. Én ugyan néha cseréltem volna a csapat-szolgálaton lévő katonákkal – ők meg persze velem –, ugyanis volt úgy, hogy tíz előljáróm is dirigált, én meg egyedül voltam honvéd az adott alosztálynál. Vagy négyszer voltam nagyobb gyakorlatokon, ahol tábori kórházakat állítottunk föl. Ugyanakkor viszont állandó körletelhagyási engedélyem volt.

BN: *A leszerelés után kerültél az MKKE-hez?*

FTG: 1981 decemberétől dolgoztam a könyváruházban, a következő februárban vonultam be. '83 nyarán leszereltem, visszamentem az ÁKV-hoz, ott dolgoztam egy évet, aztán kikérővel átkerültem a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a kiállítási gyűjteményébe. Ez nem protekciós alapon intéződött, hanem az erdélyi kapcsolatok révén. Zöld Ferencnek, az MKKE akkori igazgatójának a családja erdélyi származású, a madéfalvi Zöld Péter rokonságából, jó barátságban volt Kocsis Pistával²⁰ és Sütő Andrással is, a családjukat pedig évek óta ismerte. A kiállítási gyűjteményben Morvay Laci bácsinak, a volt kispap aktivistának, majd – a már együtt töltött időben – a Bajcsy-Zsilinszky Endre Baráti Társaság alapítójának lehettem a munkatársa, a főnök Kerekes Tibor volt, eredetileg katonatiszt, akit '56 után leszereltek, s ott dolgozott még Húbert Feri is, akivel 1993 után együtt működtettük a Pro Hungaris Értékközvetítő Alapítványt. A gyűjteményből egy év múlva áthelyeztek a propagandaosztályra.

BN: *El kellett olvasnod a reklámozott vagy ismertetett könyveket?*

FTG: Képtelenség lett volna, napi három könyvről kellett rövid ismertetést leadnom a rádióknak. Nem, nagyon sokszor a meglévő anyagból, fülszövegekből, utószavakból dolgoztam. Ritkán fordult elő, nagyon fontos könyvek esetében történt meg, hogy végigolvastam őket, mielőtt papírra vettem vol-

²⁰ Kocsis István (1940) erdélyi író, a BBTE-en szerzett magyar szakos tanári diplomát 1965-ben, előbb a *Pionír*, az *Iffjúmunkás*, 1969-től az *Utunk* munkatársa volt. 1984-ben települt át Magyarországra, ahol a Népszínház, majd az MTV dramaturgjaként dolgozott.

na azt a 8-12 sort. A propagandaanyagok egy részének összeállítása tartozott hozzám, a nagy könyvünnepek prospektusainak szerkesztése, a könyvhetek szervezése. A propagandaosztályra kerülve is maradtak könyvkiállítási feladataim. A legfontosabb munkám e területen az volt, hogy könyvkiállításokat szerveztünk külföldi magyarok területen, és utána odaajándékoztuk a könyveket az adott intézménynek. Így lehetett a szomszédos országok közintézményeibe viszonylag nagyobb tételekben könyveket juttatni, 1000-1500 címet akár. Például Dunaszerdahelyen, Komáromban, Rimaszombatban, ha jól emlékszem, Zsérén, Bátorkesziben rendeztem, rendeztünk ilyen kiállítást. A rendszer utolsó éveiben Beregszászban és Munkácson is ott voltam. Szlovéniába, Horvátországba is bejutottunk, de Szerbiába már nem, és persze Erdélybe se. Hozzám elsősorban a szlovákiai városok tartoztak tehát. Ezt a programot Zöld Feri találta ki. A kiállítási gyűjtemény gazdája a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, a kiadók érdekképviseleti szerve volt. Ide a tagvállalatok minden kiadványukból elküldtek három-három példányt; ebből tudtunk gazdálkodni, de a gyűjtemény más célokat is szolgálhatott. Amikor például Szabó Gyula²¹ írta *A sátán labdája* című történelmi regényfolyamát, vagy a folytatását, ami azóta is kéziratban van, s itt járt Budapesten, szóltam neki, hogy jöjjön be, nézze meg, milyen könyvekre, forráskiadványokra van szüksége. Ez nem ment mindig simán, esetleg volt, aki másnak szánta vagy más körbe akarta eljuttatni az adott könyvet. De mindenképpen hasznos tevékenység volt ez. S még egy emlék, röviden. Az Egyesülés munkájába civil ötleteket is be lehetett vinni, a főnökeim támogattak ebben. Szigei László ekkor dolgozott a Hrabal-interjúkötetén, ennek melléktermékeként Hrapka Tibor több száz képet készített az íróról.²² Ezekből állítottunk ki néhány tucatot 1986 májusában az Eötvös Klubban, prospektust nyomtattunk eredeti Hrabal-szöveggel, az öregúr eljött a megnyitóra, és három napig itt ült Pesten, akkor ismerkedett meg Mészöly Miklóssal. Én vérszemet kaptam, és még az év végén kiállítottuk Ryszard Kapuściński a harmadik világban, forradalmak idején vagy forradalmak után készült fotóit is. Kapuściński világirodalmi értékű riportkötetei a zsarnokság természetrajzát ábrázolták, így olvasták őket Magyarországon is, s ha valaki nem értette, miért hívtuk ide, az rögtön megérti, ha elmondom, hogy csak annyit kért tőlünk szerényen, hogy a kiállítás megnyitóján legyen ott Csoóri Sándor, Konrád György és Lezsák

²¹ Szabó Gyula (1930–2004) író, a Bolyai Egyetemen szerzett magyar szakos diplomát 1954-ben, 1954–1957 között az Állami Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó szerkesztőségében dolgozott, 1957-től az *Utunk* prózarovatának szerkesztője volt. Legfontosabb munkái *Gondos atyafiság*, 1955, egy székely faluról a kollektivizálás időszakában; *A sátán labdája*, 1978, az Erdélyi Fejedelemség hanyatlása Apafi Mihály korában; *Képek a kutyaszorítóból. Műhelytitkok szabadon*, 2001–2002.

²² BALLA Kálmán: Arc vagy álarc? Budapesti kiállítás Hrapka Tibor Hrabal portréiból, *Irodalmi Szemle*, 1986/7., 663–664. p.

Sándor, s ha lehet, Csoóri beszéljen a megnyitón. Csoóri és Konrád nevét éppen ezekben az években szinte le sem lehetett írni a magyarországi nyilvános sajtóban, legalábbis közügyekkel összefüggésben, és Lezsákot sem kedvelte a kultúrpolitika. Ennek kapcsán volt némi idegjáték – például a Kiadói Főigazgatóság nem akarta, hogy a prospektus megjelenjen Csoóri szövegével, de ezt nem voltak hajlandók írásba adni, sőt kereken megmondani sem, azt viszont nem merték vállalni, hogy az akkor világszerte népszerű lengyel író demonstratív lemondja az utazást. Egyszer majd megírom ezt a történetet; a vége az, hogy a prospektus megjelent, a kiállítás megnyitóján nyüzsgöttek az ellenzékiek, Zöld Feri pedig megírta az igazoló jelentését, amit követeltek tőle, s amelyben határozottan állást foglalt a közép-európai szolidaritás mellett – nyilvánvaló, hogy kivel szemben. Én pedig egy kicsit büszke voltam, hogy Bohumil Hrabal és Ryszard Kapuściński az én kérésemre írt egy-egy magyar vonatkozású szöveget, amelyek ott vannak a prospektusokban. Ez a két alkalom elég sok pénzembe került, nem lehetett és nem is akartam mindennel – például az írók étkezési költségeivel – megterhelni a céget. Ezt csak azért említem, hogy elmondhassam: a szüleim, mint mindig, ekkor is mellettem álltak. Számolatlanul vittem el otthonról a pénzt...

BN: *Ez idő tájt kerültél az ef-Lapokhoz.²³ 1985–1986-tól oda írtál, 1986–1988 között a lap szerkesztőségében dolgoztál. Ide B. Kiss Tamás révén kapcsolódtál?*

FTG: B. Kiss Tamás²⁴ kitűnő, kimagasló embere volt ennek a korszaknak. Sárváron két évente megrendezték a diákírók és költők országos találkozóját, és itt az egyik iskolatársam arany díjat vagy oklevelet kapott, ugyanabban az évben, amelyikben Tamás is. Ezen a találkozón egyébként én is ott voltam. Talán még ugyanazon év őszén mindketten Kalocsára kerültek katonának, előfelvételiként.²⁵ Ez az iskolatársam rajtam keresztül ismerte és szerette meg a romániai magyar irodalmat, ezeket az ismereteket Kalocsán továbbadta Tamásnak, aki viszont egyenesen szerelmese lett az erdélyi költészetnek. Említettem, hogy a budaörsi gimnáziumba meghívtunk fiatal költőket – köztük őt is. Tamás a leszerelése után beszállt a közgazdasági egyetem diákmozgalmaiba, a klubmozgalomba, munkatársa lett az egyetem *Közgazdász* című lapjának, sőt az akkori pesti klubokat összefogó Klubtanácsnak is a tagja lett

²³ A KISZ Egyetemi és Főiskolai Tanácsának lapjaként 1985–1988 között többé-kevésbé havi rendszerességgel megjelent periodika.

²⁴ „*Mint egy perpetuum mobile*”. B. Kiss Tamás interjúja a Közép-Európa Klub és a Széchenyi Szakkollégium létrejöttéről, kapcsolatáról Filep Tamással, <<http://szisz.hu/node/182>> (letöltve: 2017. 03. 30.).

²⁵ Az egyetemre felvételt nyert fiúk a felsőfokú tanulmányaik megkezdése előtt egy éves kötelező katonai szolgálatot teljesítettek akkoriban. A szolgálat második részét az egyetem elvégzése után kezdték meg, de akkor már magasabb tartalékos rendfokozatra való kiképzésben vettek részt.

utóbb. S minden fórumon és helyszínen terjesztette ezt az irodalmat, olvasta, olvastatta, írt róla. Persze máshoz is értett, például a szakmájához, illetve ahhoz, amit tanult. Amikor beindították az Egyetemi-Főiskolai Tanács folyóiratát, az *ef-Lapokat*, állandóan szorgalmazta, hogy írjak cikket, recenziókat erről-arról a könyvről, vagy amiről akarok. Őszintén szólva nem lehetett lerázni. Én akkor publikáltam már recenziókat, főleg a *Könyvvilágban*. Részben irodalomról – életemnek volt egy általam utóbb fölöslegesnek, időkidobásnak minősített szakasza, 5-6 év, amikor szépirodalommal foglalkoztam.

BN: *De itt azért elég sok interjút is készítettél.*

FTG: Azt találtam ki, hogy megszólaltatok tudósokat a szomszédos országok magyarságáról. Nagyjából előre fölépített sorozat volt ez, elkészült és megjelent egy-egy beszélgetés Szakolczay Lajossal a határon túli magyar irodalomról, Für Lajossal a tudományosságról, Szépfalusi Istvánnal az ausztriai magyarokról, Balla Gyulával a kárpátaljaiakról.²⁶ Amikor pedig bekerültem abba a körbe, amelyből később az MDF kinőtt, onnan is több embert megszólaltattam. Bíró Zoltánt akkoriban megjelent könyvéről, Kiss Gy. Csabát és Nagy Gazsit a Közép-Európa-tematikáról kérdeztem.²⁷ Ezek 20-25 flekkes, tehát elég részletes interjúk voltak. Egyébként a folyóiratnak azok a rovatai, amelyekbe én egyáltalán nem szóltam, nem is láttam bele, nem is gyűjtöttem számukra kéziratot, a politológiai, közgazdasági rovatok, azok is erős reformszellemisséget képviseltek.

BN: *Volt egy art része is az ef-Lapoknak.*

FTG: Igen, ezt Orosz Jancsi szerkesztette, Tamási Orosz János.²⁸ A folyamatos készítés, illetve kényszerítés tehát két irányból jött. B. Kiss Tamás a

²⁶ „... Az egyetemes magyar irodalomhoz tartozik minden olyan mű, amely magyar nyelven íródott...” Beszélgetés Szakolczay Lajos irodalomtörténésszel, *ef-LAPOK*, 1986/4., 35-38. p.; „A magyar kisebbségek nem tudják a tudományosságot úgy működtetni, hogy az betölthesse a maga tudatformáló szerepkörét.” Beszélgetés Für Lajos történésszel, *ef-LAPOK*, 1986/10., 42-45. p.; „... sokszor viseltük el minden ellentmondás, rizikóvállalás nélkül, hogy becsméreljenek bennünket!” Beszélgetés Szépfalusi Istvánnal az ausztriai magyarságról, *ef-LAPOK*, 1986/11-12., 52-56. p.; „... A második világháborút követően alig maradt a területen magyar tollforgató...” Beszélgetés Balla Gyula irodalomtörténésszel a kárpát-ukrajnai magyar kulturális életről, *ef-LAPOK*, 1986/11-12., 59-63. p.

²⁷ „Ez a térség, a Balti-tengertől körülbelül az Adriáig és a Fekete-tengerig, mindig keleti és nyugati hatások ütközőpontja volt.” Beszélgetés Kiss Gy. Csaba irodalomtörténésszel, *ef-LAPOK*, 1987/12.-1988/1., 86-93. p.; „Számomra a hasonló jegyek megtalálása is ugyanolyan élmény, mint a tüntető másság.” Beszélgetés Nagy Gáspár költővel a közép-kelet-európai irodalmakról, *ef-LAPOK*, 1988/2-3., 76-80. p.

²⁸ Erről az időszakról és az *Unióról*, Wass Albert könyveinek megjelentetéséről: Boros Károly interjúja Tamási Orosz Jánossal, *Demokrata*, 2010. június 2., <<http://www.demokrata.hu/cikk/tamasi-orosz-janos-kolto-0>> (letöltve: 2017. 03. 30.).

Közép-Európa- és az Erdély-tematikát, a magyar kisebbségek ügyét is képviseltetni akarta, de nem feltétlenül csak az irodalmon keresztül. Jánost ugyanaz (is) érdekelte, de mindent akart, ami egy művészeti rovatba belefér. Ha most sorolnád az ott megjelent írásaimat, fejből azt sem tudnám megmondani, hogy melyik rovatba készültek. Három írásom nem jelent meg ott a leadottak közül. Az egyikről Tamás kertelés nélkül megmondta, hogy rossz. Aztán Szócs Gézával készítettem egy interjút János biztatására (és az ő lakásán) akkor, amikor kijött Erdélyből, de talán 24 vagy 48 óra alatt Magyarországot is el kellett hagynia nyugat felé.²⁹ Ez politikai okokból nem jelenhetett meg, éppúgy, mint a Vigh Károllyal a magyar kisebbségek történetéről folytatott beszélgetés írott változata. Ez utóbbit aztán, amikor kitört a sajtószabadság, a *Kapu* című folyóirat első számaiban nyomtattuk ki.³⁰

BN: Az *Ellenpontokat* vagy más dolgokat nem tematizáltad, hanem a világ legtervezetesebb módján írtál ezekről. Volt a lapban társadalomtudományos érdeklődés, hozták a politológusokat, egyáltalán, ami progresszív dolog Magyarországon megjelent, arról hírt adtak. Te pedig olyan témákat vettél elő, például Püski Sándor³¹ kiadói tevékenységét úgy vetted, mint hogyha az ő pályájáról írni magától értetődő volna. Nem látszik a megmondani akarás, hanem egyszerűen úgy veszed, hogy ezekről tudni kell, és honosítod ezeket a témákat.

FTG: Ezt valószínűleg két dolog tette annyira egyértelművé. Az egyik az, hogy a közgázon működött a Társadalomtudományi Klub, amit szintén részben B. Kiss Tamás, részben Németh Zsolt és Moldovai Viktor szerveztek, s ahova meghívtunk embereket és ahol nyíltan beszélünk szinte bármiről. Tehát az egyetemi nyilvánosságban ezek nem voltak titkok, és nem féltünk semmitől. S ami ott megjelent programként, azt az *ef-Lapok*ba meg is írtuk.

²⁹ Szócs Géza (1953) költő, politikus, a BBTE magyar-orosz szakán szerzett diplomát 1978-ban. Az *Echinox* és a kolozsvári *Igazság* munkatársa 1974–1981 között. 1979-ben Herder-ösztöndíjjal egy évig Bécsben tanult, közben az Egyesült Államokban is járt. 1981–1982-ben az *Ellenpontok* romániai magyar szamizdat egyik szerkesztője. Velük szemben az állambiztonsági szervek eljárást folytattak, de a nemzetközi figyelem következtében nem állították őket bíróság elé. Szócs kivételével a többiek Magyarországra távoztak. 1986-ban kapott nyugati útlevelet, és 1990-ig nem tért vissza Romániába.

³⁰ Magyar szomszédaink. Beszélgetés Vigh Károly történésszel, *Kapu*, 1988/2., 36–40. p., 1988/3., 51–54. p.

³¹ Püski Sándor (1911–2009) könyvkiadó. A Magyar Élet Könyvkiadót 1939-ben alapította, és elsősorban a népi írók munkáit jelentette meg. A vállalkozást 1950-ben átalakították, Püskit 1962-ben politikai perben mindennapi politikai megnyilvánulásai miatt (szovjet-, szocializmus-, zsidó-, kollektivizálás-ellenesség) négy és fél év börtönre ítélték, de az 1963-as amnesztiával kiszabadult. 1970-ben feleségével együtt az Egyesült Államokba emigrált. New Yorkban 1975-ben hozta létre a Püski-Corvin Könyvkiadót, amely a népi írókon kívül olyan szerzőket adott ki, akik Magyarországon nem publikálhattak. A könyvkiadó és könyvesbolt a nyugati magyarság egyik fontos központjává vált. Püski Sándor és vállalkozása 1989-ben tért vissza Magyarországra.

BN: *Ez a klubmozgalom időszaka.*

FTG: Igen, remek klubok működtek a városban, de nekem nem kellett mindenhová elmennem, mert azokat az embereket, akiknek fontos témái voltak, a klubok körbehívták, ugyanazt a közép-európai vagy kisebbségi tárgyat ugyanaz az ember több helyütt is előadta. Utána a kocsmákban beszélgettünk velük, záróráig. Sokféle ember vett részt ebben a mozgásban, viták voltak, mészárlások nem; nem láttuk még előre, hogy ez a generáció '89 után szét fog szakadni, nem is hittük volna el, ha valaki megjósolta volna. Azt talán igen, hogy irgalmatlan vitákat fogunk folytatni bizonyos kérdésekről, de azzal, hogy ennek lesz valamiféle hozadéka. A mából nézve ez illúzió volt.

Visszatérve a másik okra, ami ezt lehetővé tette: B. Kiss Tamás és Orosz Jancsi ezt a munkálkodást fedezték. Sok cikk megírására tételesen fölkertek, a témát is megadva. Én később lettem feltüntetve szerkesztőként, de kiadóval, egyetemmel egyetlenegyszer sem kellett tárgyalnom azután sem, a rovatbeosztáshoz talán csak ötleteket adtam, korrektúráznom is csak a vége felé kellett, ha jól emlékszem; mondjuk inkább *főanyagbeszerző* voltam, kitaláltam témákat, fölkertem szerzőket, gyűjtöttem és vittem a szövegeket Jánoshoz, Tamáshoz, és összeállt a rovat.

BN: Az Unio³² gondolata hogyan merült föl?

FTG: Úgy, hogy kitört a sajtószabadság.

BN: *Igen, de a Kapu³³ volt az első.*

FTG: A *Kapu* volt az első szabad lap, a szerkesztősége a mi korábbi irodalmi körünkből szerveződött. Néhány hónapig Jánossal részt vettünk a folyóirat munkájában, de a szerkesztőség belső rendje számunkra elfogadhatatlan volt. Már az első számokban megjelent egy olyan kézirat, amelyet én mint a magyar kisebbségekkel foglalkozó rovat szerkesztője abban a formában közlésre alkalmatlannak tartottam, és ezt egy szabályos lektori jelentésben le is írtam, tételesen megjelölve az abszurdumokat. Bartis Ferenc emlékiratának egyik fejezetéről volt szó. Aztán a főszerkesztő engem megkerülve beletette az egyik számba.³⁴ De ezzel párhuzamosan mi már előkészítettük az *Uniót* is.

BN: Az Unió már kilépett az egyetemi világból, és a *Lapkiadó Vállalat* kiadványa volt.

FTG: Az eredeti terv az volt, hogy az *ef-Lapok* az akkori szerkezetében válik nyilvános, illetve országos terjesztésű folyóirattá. De szinte pillanatok alatt meglódult minden, s B. Kiss Tamás és Orosz Jancsi már az első szám megbe-

³² 1989–1991 között Tamási Orosz János főszerkesztésében megjelenő kéthavi periodika, a 6. számig *Ellenzéki Unio*, ezt követően *Szabadelvű Unio*, majd 1991-ben *Unio* címmel.

³³ A *Kapu* 1988-tól megjelenő havilap, főszerkesztője Brády Zoltán.

³⁴ BARTIS Ferenc: Szárazvillámok Szárhegy fölött, *Kapu*, 1988/1., 9–16. p.

szélésénél összekaptak: Tamás továbbra is az egyetemi életről tudósító lapot akart csinálni, részben a különböző felsőoktatási intézmények belső terjesztésű orgánumaiból tallózva, János szerint pedig azt a világot már régen magunk mögött hagytuk, most másra van szükség. Így Tamás nem jött velünk. Az *Uniónál* helyettes főszerkesztőként tulajdonképpen azokat a rovatokat folytattam – Közép-Európa, határon túli magyar ügyek –, amelyekhez az *ef-Lapoknál* is szállítottam az anyagot. A folyóirat három év alatt megbukott. Részben az információrobbanás miatt; a minket foglalkoztató témák már mindenütt megjelentek, sokszor egyszerűbb feldolgozásban, bulvárszinten. A terjesztés is problematikus volt, és a résztulajdonosok is rá akarták tukmálni a folyóiratra a saját világgépüket. Talán, ha mellékszál is, érdekes lehet a *résztulajdonos* státusz felbukkanása. Mint mondtam, kitört a sajtószabadság, ennek hozadéka-ként a Lapkiadó sok kis kft.-re szakadt, ezek egyikében állapotok meg Szász Lóránttal, az amerikai költő- és pénzemberrel. Ez azzal járt, hogy az *Unió*, bár annak indult, végül nem lett kizárólag a Lapkiadó Vállalat kiadványa. Nos, az említett tulaj, Zas (Szász) Lóránt,³⁵ az emigráns költő például beleerőltette az egyik számba Wass Albert 1940-es, *Jönnék* című könyvének teljes szövegét. Ez nem az én rovataimba került bele, sőt csak utólag olvastam; ha korábban is ismerem és egyáltalán tudok róla, hogy nálunk nyomtatják ki, megpróbáltam volna tenni azért, hogy ez ne történjék meg. Rossz könyv. Az Erdélybe való magyar bevonulás eufóriája árad belőle, ami teljesen érthető, örült annak minden magyar, akár jobb-, akár baloldali, a zsidókat is beleértve. Cs. Szabó László is örült, ő is írt egy könyvecskét erről. De hogy Wassnak ebben az írásában egyetlen normális, megértő, akár elnéző, megbocsátó, egyetlen emberi szava sincs a románokról, az egyszerűen érthetetlen, a pökhendisége pedig idegesítő. Tulajdonképpen mindannak a tagadása, amit addig az erdélyi kultúra számunkra jelentett. Az említett Wass-könyvet, mint Jánostól később megtudtam, ő sem szerette, de neki gesztusokat kellett tennie a tulaj felé, s mivel párhuzamosan indítottuk volna a Wass-életműválogatást (*A funtineli boszorkány* meg is jelent), ezt korigálható lépésnek érezte. Sajnos nem így lett, ám azt le kell szögeznem e helyen is: a lap megszűnéséhez végül János határozott ellenállása vezetett; Wass után ugyanis kifejezetten szélsőjobboldali szerzők érkeztek volna, s ehhez ő – szinte megkérdésünk nélkül, ám meg sem kellett ezt tennie – már nem adta a nevét.

BN: *Te írtad az Unió programcikkét, majd hogy élted meg a bukását?*

³⁵ Szász (Zas) Lóránt (1938–2011) mérnök, költő. 1956-ban a biatorbágyi nemzeti bizottság tagja, 1957-ben előzetes letartóztatásba került, 1958-ban engedték szabadon. 1967-ben disszidált az USA-ba, ahol villamosmérnöki diplomát szerzett 1972-ben. A NASA-nál dolgozott, majd a nyolcvanas évektől gazdasági tanácsadóként tevékenykedett, Kaliforniában élt. A *Napnyugat* című lap főszerkesztője volt 1973–1974-ben.

FTG: Nem emlékszem már jól a programcikk szövegére (a *Regióét* is én írtam egyébként, azt Tóth Laci javíttatta aztán, és Szarka Laci írt hozzá egy bekezdést³⁶), de a hangulatára igen. Van bennem egy elemi politikai naivitás. Szerettem volna a fontos ügyekben fenntartani az emberi párbeszédet az akkor szétváló és szembeforduló csoportok között. Ma is azt hiszem, hogy az ország és a nemzet alapvető dolgaiban meg lehetne egyezni, félretéve sérelmeket és előítéleteket, azaz ma is naiv vagyok. Erre a célra akartuk fönntartani a folyóiratot Orosz Jancsival. Mi ekkor mindketten MDF-esek voltunk, de volt a szerkesztőségben SZDSZ-aktivista is, sőt egyik szerkesztőnk az első ciklusban képviselő is lett, kereszténydemokrata színekben; mi mind a két réteghez akartunk szólni. A bukás, mint már említettem, részben azért következett be, mert nem terjesztették s így nem is vásárolhatták a folyóiratot. De élt bennünk egy tévhit is. Azt gondoltuk, hogy ez a társadalom kíváncsi a saját sorsára, történetére, jövőjére. Kiderült később, hogy azokat a legendás, a korábbi korszakot feldolgozó könyveket sem vették meg, amelyek ezekben az években ellepték a piacot, néhány év múlva öt forintért lehetett kapni őket, amikor előkerültek a zugraktárból. Tehát az egyik nagy tapasztalatom az, hogy a társadalom nem volt kíváncsi azokra a dolgokra, amiknek a nevében mi tüntetésen, klubmozgalomban, lapokban ágáltunk.

BN: Azért a korabeli budapesti szervezkedésekből ez nem így látszott, gondolj csak az 1988-as, általad szervezett nagy felvidéki magyar konferenciára a közgázon. Ezek a kapcsolataid, a szlovákiai magyar irodalom iránti érdeklődésed is ekkor alakult ki.

FTG: Ha jól emlékszem, ez is a Hervay Gizellának köszönhető kapcsolatokon keresztül történt. Először Tóth Lacival³⁷ ismerkedtem meg, aki akkor még Csehszlovákiában élt, aztán vagy húsz évig Budapesten, s végül visszaköltözött Szlovákiába. Apámmal már régóta gyűjtöttük a felvidéki könyveket is, de sokkal jobban érdeklődtem az erdélyi szellemi élet iránt. Laci ezt látva tudatosan igyekezett orientálni. Ha Pestre jött egy ismerőse, küldött az akkor megjelent friss felvidéki könyvekből. Gyakran exkuzáltam magam: ó, nem kellett volna pénzt költeni erre, idővel ezek a könyvek úgyis átkerülnek ide. Erre mondta Laci: ő azt akarja, hogy időben kerüljenek át. Amikor az első

³⁶ Beköszöntő, *Regio*, 1990/1. szám, <<http://epa.oszk.hu/00000/00036/00001/pdf/01.pdf>> (letöltve: 2017. 03. 30.).

³⁷ Tóth László (1949) költő, műfordító, szerkesztő, művelődéstörténész. 1967-ben érettségizett Komáromban, fizikai munkásként dolgozott, majd a Csallóköz munkatársa (1969–1975), az *Irodalmi Szemle* szerkesztője (1975–1981), a *Nő* irodalmi rovatvezetője, szabadfoglalkozású (1981–1983), a komáromi színházban dramaturg (1983–1985). A következő évben Magyarországra költözött, és a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése archívumának kezelője 1988-ig. Párhuzamosan a *Magyar Nemzet* (1986–1989) és a tatabányai *Új Forrás* munkatársa (1986–1996). 1990-ben a *Regio* alapító szerkesztője.

könyvkiállítást rendeztem Dunaszerdahelyen, azt hiszem, 1985 őszén, náluk szálltam meg, nem mentem szállodába. Egy napon felvitt magával Pozsonyba, és ott egy félóra alatt a Mihály kapu utcában, a Madách Kiadóban, az *Irodalmi Szemle* szerkesztőségében, a magyar könyvesboltban meg az utcán tulajdonképpen a fél szlovákiai magyar irodalommal megismerkedtem. Korábban Pestről ismertem azért egy-két embert, akik itt jártak – legalábbis találkoztam velük –, Grendel Lajost, Szigeti Lászlót például.

A csehszlovákiai magyar tematikához való átpártolás részéről tudatos választás ekkor. A nyolcvanas évek második felében az erdélyi magyarság ügye folyamatosan napirenden volt. Rengetegen települtek át onnan, vezető értelmiségiek, akik nyilvánosan megszólaltak, s a közvélemény is fogékony volt erre, nem valamely Erdély-romantika okán, hanem azért, mert ez a pár év a romániai diktatúra legbrutálisabb szakasza. Sőt akkor már a magyar kormány, a párt is kénytelen volt foglalkozni ezzel. Az áttelepülések után ekkor kezdődtek az illegális határátlépések, a Magyarországra való menekülés. A csehszlovákiai magyarság problémája – leszámítva egy darabig Duray Miklós ügyét – a társadalom szemében érdektelennek tűnt föl. Ezt tartottam én aránytalannak. Persze önző, személyes célja is lehetett ennek, talán tudat alatt; bizonyára kerestem egy olyan *nem foglalt* területet, ahol magam is tudok valami érvényeset mondani. A személyes és a közösségi érdekeink, vagy a közösséginek kinevezett személyi érdekek sosem válnak el egymástól. Ízlés dolga, hogy aztán mire jut az ember...